

NAUJAUSIOS LIETUVIŲ POEZIJOS SKAITYMAI: AIDAS MARČĖNAS

Aidas Marčėnas (g. 1960) – vienas garsiausių šiuolaikinių lietuvių poetų. Yra išleidęs poezijos rinkinius *Šulinys* (1988), *Angelas* (1991), *Dulkės* (1993), *Metai be žiogo* (1994), *Vargšas Jorikas* (1998), kartu su poetu Sigitu Parulskiu – rinktinę *50 eilėraščių* (1999). Literatūrinėje spaudoje (žurnale *Metai*, savaitraščiuose *Literatūra ir menas*, *Šiaurės Atėnai*) Marčėnas yra paskelbęs daug eseistinių lietuvių literatūros apžvalgų ir kritinių straipsnių apie įvairius jos autorius, reiškinius.

Iš kitų savo kartos poetų (prie jos dar priklausytų Vaidotas Daunys, Valdemaras Kukulas, Liudvikas Jakimavičius, Eugenijus Ališanka, Julius Keleras, Gintaras Grajauskas ir kt.) Marčėno lyrika išsiskiria ypatinga (galima sakyti, absoliučia) poetine klausa, skaidria, tačiau itin tiksliai sutvarkyta eilėraščio forma, žaismingu stiliumi. Įspūdingiausios Marčėno lyrikos metaforos atrodo sutvertos iš foninių kalbos galimybių – iš garso, rimo, ritmo ir prasmės, vaizdo sąveikos, jų kuriamų asociacijų, priešpriešų. Kalbos išgalės išlaisvina spontanišką kūrybos energiją – mokėjimą bei malonumą žaisti, tačiau ir įpareigoja formos harmonijai. Marčėno vietą lietuvių lyrikos tradicijoje kaip tik ir lemia tokio žaidimo kalba išnaudojimas bei įsipareigojimas eilėraščio formai.

Iš XX a. antrosios pusės lietuvių lyrikų žaidimo kalba prado ir harmoningos eilėraščių formos pusiausvyros ypač siekė Henrikas Radauskas. Šiam lyrikui poetinės kalbos galimybės, preciziškos formos eksperimentai buvo savaiminė vertybė. O, pavyzdžiui, Bernardo Brazdžionio, Vytauto Mačernio, Alfonso Nykos-Niliūno, Algimanto Mackaus, Justino Marcinkevičiaus kūryboje kalba dažniau reiškiamos filosofinės, religinės, tautinės idėjos. Marčėno poezijoje justai pastangos atgaivinti tą Radausko kūrybos tendenciją – tarsi savaiminį, nuo nieko nepriklausomą pačios poezijos prasmingumą. Yra nemažai jo eilėraščių, kuriuose galėtume atpažinti radauskiškąją poezijos mokyklą: „Atsisveikinimas“, „Šitoj erdvėj prieš pat užmingant“, „Miegantis dievaitis“, „Vasaros pabaiga“, „Žydėjimas priemiesčio girioj“, „Radausko nužudymas“, „Nusidėjusi giraitė“. Tačiau tai ne sekimai, tai talentingo mokinio, išmokusio mokytojo braižą, žaidimas. Marčėnas tęsia šiek tiek ankstesnės poetų kartos (Antano A. Jonyno, Gintaro Patacko ir kt.) pradėtą dialogą su Radausko kūryba, laisviau interpretuodamas ir savaime prasmingos poezijos idėją, ir Radausko eilėraščio principus. Marčėnas išardo Radausko eilėrašty tam, kad atkurtų jį savaip. Tokį kūrybos pobūdį galima suvokti kaip programą – apčiuopti ir išryškinti pirminius eilėraščio, poetinės kalbos, kūrybos elementus, jų tarpusavio ryšius. Dėl tokios atidos kūrybos pradmenims Marčėno eilėraštis kelia itin skaidraus, švaraus, apvalyto nuo nereikalingo balasto teksto įspūdį.

Virtuoziškai panaudodamas Radausko ar kitų poetų kūrybos elementus, Marčėnas išlieka savimi – kalba savo laiko, savo kartos kalba, išsako šiuolaikinio žmogaus pasaulėjautą.

Paimkime pavyzdį.

LIETAUS UŽDANGA

Birželis įpusėja, kol kalbu.

Ir nesvarbu, ką noriu pasakyti.

Tamsa ir langas. Nepaliauja lyti.

Nemyliu nieko... Irgi nesvarbu.

„Atsimeni...“ Nereikia, pamiršau, –

*tamosos gelmèn neįrašysi nieko.
Išspręsta viskas. Tai, kas pasilieka,
teprimena tik kvailą kaukių šou.*

*Už uždangos prasideda žiema.
Langai užšalę, aikštės užpustytos.
Sustingęs laikas. Neišaušęs rytas.
Vienatvės šaltis. Šalčio vienuma.
Girti barai ir netikri draugai.
Mirties artumas, skolos begalinės.
Degtukų skundai: „Neturi tėvynės.“
„Tikėki Dievą, pasibaigs vargai.“*

*Baisu ir juoda, ir jokios vilties,
peties ar balso, artimo paguodos, –
lietus ir langas... Bet už lango – sodas.
Lašai stuksena... Ir ūmai – išties,
lyg iš dangaus kas drąsintų balsu –
girdžiu: „Lietus plonom stiklinėm kojom
po visą sodą bėginėja...“ * Loja
nakty šunelis. Ir nebebaisu.*

*Tarytum brėkšta... Baigiasi naktis.
Aprimsta mintys ir lietaus ošimas.
Mirtis yra kvailiausias išrišimas, –
už uždangos nelaukia paslaptis.
Naktis ši buvo spąstai. Štai lietus
taip pat pasibaigė. Tad nieko naujo.
Lietus ir bakas – tiek gyvybės kraujo
gyvenus trisdešimt trejus metus.*

Metai be žiogo, 1994

Šiame eilėraštyje nėra plačių, panoraminių vaizdų ar apibendrinimų, tačiau jis puikiai perteikia XX a. pabaigos vertybių sumaištyje atsidūrusio žmogaus dvasinę būseną. Eilėraščio sąranga remiasi nelygiomis priešpriešomis: *degtukai* ir *tėvynė*, *mirtis* ir *skolos*, *Dievas* ir *šunelis*. Toks priešpriešų nelygumas yra tikslingas – jis fiksuoja neišmatuojamą atstumą tarp eilėraščio subjekto patiriamos būtinės realybės ir simbolinės vertybių sistemos. *Tėvynės*, *mirties* ir *Dievo* suvokimas, deja, neišsprendžia subjekto problemų – vienišumo, baimės, nevilties jausmo: *Baisu ir juoda, ir jokios vilties*, / *peties ar balso, artimo paguodos*... Supanti realybė verčia šį subjektą priimti pasaulį tokį, koks jis yra – šaltą ir abejingą: *Sustingęs laikas. Neišaušęs rytas.* / *Vienatvės šaltis. Šalčio vienuma.* / *Girti barai ir netikri draugai.* Todėl simbolinės vertybės natūraliai atsiduria šalia kasdienybės – buities daiktų ir reikšmių: *Mirties artumas, skolos begalinės.* / *Degtukų skundai: „Neturi tėvynės.“* / „*Tikėki Dievą, pasibaigs vargai*“. Ar galėtume tokį sugretinimą aptikti Maironio, Vinco Mykolaičio-Putino ar

* Iš Henriko Radausko eilėraščio (aut. past.)

Alfonso Nykos-Niliūno kūryboje? Žinoma, ne. Pati tokio sugretinimo galimybė byloja apie vertybių sumaištį ir pakitusią šiuolaikinio žmogaus dvasinę savijautą.

Marčeno lyrikoje vertybių sumaištis atsiskleidžia originaliai, bet ne nihilistiškai – subjektas neneigia tėvynės, nesijuokia iš Dievo. Tiesiog šias vertybes suvokia kaip abstrakčias, nors gerbtinas bei reikšmingas. Pačios savaime jos jam jau nėra iškalbios – atsiveria ir yra atpažįstamos vien per realybės patirtį, net ir pačią paprasčiausią: čia pat esančius daiktus (degtukai), reiškinius (skolos), žmones (netikri draugai) ir gyvūnus (lojantis naktį Šunelis). Tad ir eilėraščio pavadinimą galima skaityti kaip įdomią metaforą, atskleidžiančią tokią pasaulėjautą: *Lietaus uždanga* – tai *tamsa ir langas, langai užšalę, aikštės užpustytos, vienatvės šaltis, šalčio vienuma, girti barai ir netikri draugai*. Tai šaltas ir abejingas pasaulis, kuriame pasimetęs žmogus (*Nemyliu nieko... Irgi nesvarbu. / „Atsimeni...“ Nereikia, pamiršau...*) ieško žmogiškosios šilumos ir jaukumo. Lietaus metaforą paremia nuolat pasikartojantys vaizdai: *nepalauja lyti, lietus ir langas, lietus ir balsas*; garsinis lietaus įspūdis, kurį perteikia raiškus viso eilėraščio ritmas, panašus į lietaus lašų stuksenimą, ir paskutiniuosiose strofose pasikartojanti aliteracija *š* (rečiau – *ž*), primenanti liūties šniokštimą: *Lašai stuksena... Ir ūmai – išties, / lyg iš dangaus kas drąsintų balsu... Ir – Tarytum brėkšta... Baigiasi naktis. / Aprimsta mintys ir lietaus ošimas. / Mirtis yra kvailiausias išrišimas, – už uždangos nelaukia paslaptis. / Naktis ši buvo spąstai. Štai lietus...* (Šis Marčeno eilėraštis savo šiaurietišku peizažu ir nuotaika, savo strofos sandara ir ritmu kiek primena ir Tomo Venclovos eilėraščius – „Pašnekesys žiemą“, „Sutema pasitiko šalčiu...“, „Dar neištirpusį ledyną...“)

Radausko eilėraščio eilutė šiame eilėraštyje suskamba tarsi vienintelė žmogaus ir pasaulio susitaikymo viltis – susitaikymas poetinėje kalboje, kalbos sąskambių, kūrybos, kuri prasminga savaime, džiaugsmo: *lietus ir langas. .. Bet už lango sodas. / Lašai stuksena... Ir ūmai – išties, / lyg iš dangaus kas drąsintų balsu – / girdžiu: „Lietus plonom stiklinėm kojom / po visą sodą bėginėja...“ Loja / naktį šunelis. Ir nebebaisu. Svarbus eilėraščio akcentas – palyginimas *lyg iš dangaus kas drąsintų balsu...* Juo Radausko eilėraščio eilutė yra sugretinama su Dievo balsu, išgirdus jas, nugalima naktis (*Tarytum brėkšta... Baigiasi naktis. / Aprimsta mintys ir lietaus ošimas*). Prisiminkime, kad kūrybą kaip žmogaus būties įprasminimą aukštino Europos egzistencialistai bei lietuvių poetai žemininkai. Marčeno kūryboje tokia viltis silpniau akcentuota, o eilėraštis fiksuoja asmenišką žmogišką kasdienybės patirtį. Marčenui svarbi ne įpareigojanti dieviškos kūrybos idėja, o kūrybinio žaidimo galimybė. Todėl *drąsinančiam balsui iš dangaus* prilyginama grakšti ir žaisminga Radausko, o ne Brazdžionio, Mackaus ar Marcinkevičiaus eilėraščio eilutė. Akivaizdu, kad pačios gamtos grožio išgyvenimo poetui nepakanka, Radausko eilėraščio citata byloja apie sukurtinio grožio poreikį – kultūros fenomeną, poeziją.*

Su žaismės pradų susijusi ir centrinė Marčeno lyrikoje kūrybos tema. Eilėraščiuose „Lietaus uždanga“, „Ars poetica“, „Klasikinis sonetas šiandien“, „Aš sėdėjau prie knygos“ galime perskaityti vis kitą jos variantą. Vienas svarbesnių kūrybos temų akcentų šiame eilėraštyje – įsipareigojimas kalbai, bet ne ja išsakomai prasmei: *Birželis įpusėja, kol kalbu. / Ir nesvarbu, ką noriu pasakyti*. Dar Jono Aisčio poezijoje kūryba, kalba ir prasmė buvo neatsiejamos; kūrybos ir kalbos prasmingumo idėjos svarbios Marcelijaus Martinaičio ir Sigito Gedos lyrikoje (tai gerai matyti Gedos poemoje *Bilhana*, kurioje poetas teigė absoliutų poezijos prasmingumą), jos remtos mintimi apie gamtos, žmogaus ir kalbos bendrą dievišką kilmę. Marčeno lyrikoje galime perskaityti naują šios idėjos įprasminimo variantą: prasmės klausimas joje nesvarstomas ir neįrodinėjamas, pasitikima, kad šis prasmingumas skleidžiasi per eilėraščio kalbą – per žaidimą ta kalba, per kilusias garsines ir vaizdines žodžio asociacijas.

* * *

Poeto kūryboje matyti raiški ir subtili stilizacija. Pirmame rinkinyje poetinio pasaulio pastoliais tampa pasaka apie tris paršiukus, žaidimas indėnais, karstymasis po medžius, aitvaro laidymas, skaičiuotės. Naivi, vaikiška, paaugliška siela išlieka ir vėlesnėje kūryboje, tik jau be akivaizdžių vaikystės pasaulio epizodų. A. Marčėnas turi imitacijos dovaną, asmens ir kūrybos bruožų pagavą. Jo poetinis žodis gimsta iš jau girdėto poezijos žodžio. Prisiimamas beveik vaikų kūrybos principas: kelių girdėtų eilėraščių parafravimas, improvizavimas. Improvizuojama lengvai, džiaugsmingai (*ir aš ten buvau / ir per barzdą varvėjo tu beržu pavirsi tu uosiu*, eil. „Viskas buvo seniai“).

Į atmintį įsikirtusi vaikystės išdaigos nuotrupa – įsilipti į medį, dairytis iš aukštai, žvelgti pro lapus į pasilikusį pasaulį iš atstumo... Išdaigos patirtis (žvilgsnis į paslaptį) išlieka kaip viena svarbesniųjų patirčių. Šia vaikystės detale išsakomas prasiveržimas į kitą laiką ir erdvę, nuostabos potyris. A. Marčėnui poezija taip pat yra šis linksmai „archetipinis“ vaikystės medis, į kurį liekama įsikorus (*neatitaisoma mano klaida / prieš penkiolika metų žaidžiant slėpynių / įsilipi į klevą mokyklos kieme / atsisėst ant šakos ir žiūrėt / kaip neranda manęs*, „Klaida“)... Išlaikomas žvilgsnis į stebuklą, „pro lapus“, stebima iš viršaus, klausomasi, kaip ošia gyvenimas. Žiūrėjimas pro žydinčią liepą į mažą gatvelę, į prabėgančią katę... – iš vaikystės žaidimų. Išdykėliškas žvilgsnis išsaugomas, jam suteikiama vertė; tai – žiūrėjimas į savo būtas vietas: *aš žinau šitaip regi vėlė / tas vietas kur kadaise gyventa* (eil. „Pro žydinčią liepą“).

Vaikystės aitvaro laidymas perkoduojamas į dar vieną tipinę A. Marčėno poezijos situaciją – skrydį virš žemės: *kai leidi dangumi aidą marčėną svarbiausia / tvirtai pririšti eilėraščio virvele ir laikyti įsi- / režus kad tas nenutrūktų* („Pavasarijančios saulės smūgiai. 3. Gegužė“). Šie vaizdiniai, nors nesureikšminami, neplėtojami, yra svarbūs poetinio pasaulio pastoliai. A. Marčėno poezijoje jie pasikartoja įvairiausiais variantais, juos randame ir eilėraštyje „Aš sėdėjau prie knygos“.

Poetas lengvai ir grakščiai nardo po kelias tikroves, įteigia būties reliatyvumo ir absoliutaus vientisumo pajautą, išskleidžia begalinę vidinio pasaulio laisvę (*bekraštis mumyse vandenynas, visas pasaulis yra tavyje*). Tame vientiso pasaulio almėjime jaukiai atsirenkami asmeniniam gyvenimui svarbūs ženklai: gimimo diena su jai priskiriamu Svarstyklių ženklu (*dieve mano / ženklas svarstyklės / ir todėl man taip / sunku savyje susitaikyti o / aš gi norėčiau kad mano / ženklas būtų sūpuoklės / virš nesibaigiančios meilės sodo*, eil. „Veidu į sieną“), sukaktuvinės datos: penkiolika, trisdešimt, trisdešimt treji (*štai jau trisdešimt metų manęs nesuranda mirtis*, eil. „Dovana“). Atrandamas laiko, keliaujančio atgal principas: norima sugrįžti į gimties dieną, į laiką prieš tūkstantį metų.

Sukuriamo pasaulio reliatyvumas akcentuojamas sakymu. Kalbantysis niekad nieko tvirtai neteigia; sako: gal, galbūt, gal sapnavau (*viskas buvo seniai gal nebuvo tik sapnavau / prieš vienuolika metų o gal tikrai šiųnakt sapnuosiu*, eil. „Viskas buvo seniai“); gal tikrai įskrido pro langą E. A. Po (E. A. Poe) juodasis varnas, o gal ir ne...

Visa, kas vyksta, regisi ir svarbu, ir nesvarbu; nesvarbiausi sakomi žodžiai. Taigi ir poezija... Bet ir vėl – galbūt... nesvarbi, o galbūt svarbi...

AŠ SĖDĖJAU PRIE KNYGOS

Aš sėdėjau prie knygos ir gal taip užsnūdau šiek tiek,

*tartum Edgaras Poe, kai pro langą įskrido jo varnas,
dar girdėjau po langu balsus, bet man buvo vis tiek,
kai staiga pajutau, kad esu šeimininkas ir tarnas.
Viskas ėmė mirgėt, susilieję vaizdai ir garsai
pakitėjo erdvėj, žodžiai liko anapus, ir vėjo
gūšiai siautė aplink, o giliai suliepsnojo gaisrai
karalysčių, kuriom velnias gundė kadai Atpirkėjų...
Ne ėjau, o skridau... Miestai driekės po mano sparnais,
mano kūnas, netekęs prasmės, pasiliko prie stalo,
aš skridau su visais savo broliais, juodaisiais varnais,
ir nebuvo seselės, ir niekas manęs nevadavo
nepažįstamoj žemėj, kurios, regis, niekur nėra...
Net vaizdžiausiai vaizduotei nevyks pakartoti šio tūrio:
nei pilis, nei griuvėsiai, virš jų nei tamsa, nei žara —
Ši vietovė tokia, kad jos, rodėsi, niekas nekūrė.
Kas poezija man? Kas minties ir mirties vienuma?
Nebūta praeitis, paskutinė vilties metastazė?
Ten giliausia gelmė ir sekiausia tenai sekluma...
Žemės, oro, ugnies ir vandens vienalytė ekstazė.
Pažiūrėki giliau: ten pro medžių lapus pamačiau
baltą kerintį sodą, paukščius nuostabius, vienaaragi...
Jei pakaktų drąsos ir šiek tiek nusileistum arčiau,
pamatytum mergelę –ją šypsančią mirštantys regi.
Ji tarp rožių žiedų tyliai vaikšto liūdna, išdidi,
vienaragis ją seka kinkuodamas galvą nuleistą,
seka vėjas lengvutis, lakštingalos trelė graudi...
...Ji atleido seniai. Dar negimus mums buvo atleista.
Bet užslinko migla, puolę žodžiai, eilučių svara,
ir mintis, kur staiga, lyg palietus erškėtrožę, dūrė:
vėl pilis, vėl griuvėsiai... Virš jų nei tamsa, nei žara...
Ir vietovė, kurios, rodos, niekas lig šiol nesukūrė.
Aš gyvensiu pily. Nebegrįšiu į žemę daugiau...
liks prie knygų palinkęs, atkutęs ir senstantis kūnas.
Aš mokinsiuos kalbėt. O dabar savo kalbą baigiau.
Kas poezija man? Laikinumas terbos ir karūnos.*

Dulkės, 1993

Eilėraštis – regėjimas, kilęs skaitant knygą. Sukuriama tarsi skaitomos knygos įspūdžio sukelta, tarsi sapno būseną. Ji būdinga poetams... Kalbantysis jaučiasi poetas, jis save prilygina garsiam romantikui Edgarui Alanui Po. Iš jo poezijos užuominų (ir ne tik) kuria savo tekstą. Jame susiliečia Po garsiosios baladės „Nevermore“ („Niekada“) juodas varnas ir dvylika brolių juodvarniais lakstančių – literatūros kūrinys ir žinoma pasaka... Tai, kas patiriama skaitant knygą, yra stebuklas. Vaizduotės galia iš paskirų elementų sukuria nebūtą pasaulį (*Viskas ėmė mirgėt, susilieję vaizdai ir garsai / pakitėjo erdvėj, žodžiai liko anapus*). Poetas bando nusakyti ištikusį stebuklą judesiu, transformacijomis (*Ne ėjau, o*

skridau... *Miestai driekės po mano sparnais, / mano kūnas netekęs prasmės, pasiliko prie stalo*). Į tą nepaprastą šalį skrenda laisva poeto siela. Susitapatinama su pasakos broliais juodvarniais, kurie gyvena užkeikti užkeiktoje šaly. Nepažįstama šalis – ne tik pasakos, o ir sapno ar poezijos šalis; ji primena Eldorado šalį, kurios iš tiesų nėra, kurią matome savo ilgesyje (apie kurią yra rašęs Po)...

Sušmėsčioja itin populiarus vienasragio ir mergelės figūras, galbūt perimtas iš Henriko Radausko (eil. „Vienaragis“). Į Radausko poeziją ji ateina iš vaizduojamojo meno srities – iš senovinių gobelenų, o Marčėnas čia jau cituoja ir dailės, ir literatūros kūrinį. Bet ne tik cituoja, – šį motyvą poetas įtraukia į savo poezijos lauką: mergelės ir vienasragio siužetas stebimas pro lapus, išlaikant stebėjimo, prasiveržimo į kitą realybę ir stebėjimosi matmenis (*Pažiūrėki giliau: ten pro medžių lapus pamačiau / baltą kerintį sodą, paukščius nuostabius, vienasragį...*, eil. „Žiurkės“).

Poezija, jos įtaiga, jos rašymas – svarbu poetui ar nesvarbu? Klausimas ar neigimas yra šita frazė: kas poezija man? Kalbančiajam ji – minties ir mirties vienuma, nebūta praeitis (ne mano, man nebuvusi, kažkieno, niekieno, susigalvota...), paskutinė viltis; joje telpa viskas: *ten giliausia gelmė ir sekiausia tenai sekluma...* Netikėtai sugretinti du panašiai skambantys žodžiai *mintis* ir *mirtis* skamba kaip kalambūras, bet jis yra ir prasmingas. Kas yra poezija: čia pat gimstanti ir mirštanti mintis? Žodžio mirtis? Jonui Aisčiui poezijos žodis – žiedas, pumpure nuvytęs, numirštęs į pasaulį pakeliui. Ar ne apie panašią poezijos žodžio auką kalba ir Marčėnas sakydamas: *minties ir mirties vienuma*? Poezija yra ir žodžiai, ir tai, kas yra daugiau už juos. Gal panašiai kaip pro lapus žiūrima į seniai praėjusį (esamą / nesamą) laiką, taip ir pro žodžius galbūt galima įžiūrėti tos sakomos ir nepasakomos poezijos šviesą?

Ar apsisprendžia Poetas negrįžti ir būti tik poezijos pasaulyje (*Aš gyvensiu pily. Nebegrįšiu į žemę daugiau... Liks prie knygų palinkęs, atkutęs ir senstantis kūnas*). Ar šis apsisprendimas nėra ta pati avantiūra – tupėti vaikystės medyje, žvelgti į pasaulį pro lapus?

Ar gale eilėraščio yra atsakoma į klausimą: kas poezija man? Kas pagaliau yra Poetas – elgeta ar karalius (*laikinumas terbos ir karūnos*)? Ar galėtume šią mintį suprasti taip: rašymas yra laikinas ir poeto vaidmenys yra laikini, bet nelaikina poezijos sukuriama žemė, tasai niekur kitur nerandamas pasaulis...

Rita Tūtlylė

* * *

Aidui Marčėnui poezija nėra šiaip sau – atsitiktinis eilėraščio parašymas tarp kitų užsiėmimų. Poezija šiam poetui yra susijusi su žmogiškumu, su dvasia, su aukštaisiais būties lygmenimis, su slaptaisiais pasaulio sąryšiais ir sąskambiais. Bet jis vengia vienatonių aukšto kalbėjimo, vienastygės patetikos. Siekia tuo pat metu būti ir sudėtingas, ir paprastas, sudėtingą problematiką tarsi bandydamas išversti į paprastą, bet kartu rafinuotą ir provokuojančią kalbą, leidžiančią netikėtai jungtis: *Kas poezija man? Laikinumas terbos ir karūnos* („Aš sėdėjau prie knygos“).

Iš savo kartos poetų Marčėnas yra bene ramiausiai tradiciškas – jis po Henriko Radausko, Algimanto Mackaus, po Justino Marcinkevičiaus ir Sigitos Gedos (savaip išsprendamas jų priešpriešą) po Donaldo Kajoko, iš dalies (kai jaučia teksto „kūną“) ir po Gintaro Patacko... Rašo, kartais girdėdamas Josifą Brodskį ir netgi Aną Achmatovą. Nebijojo susitepti su 90-uoju gimtadieniu gražiai pasveikindamas Salomėją Nėrį. Rinkinį *Vargšas Jorikas* pradėjo sonetu „Diktantas“: taip, poezija yra tarp kalbos diktato (J. Brodskis) ir diktanto (A. Achmatovą sakė, kad eilėraščių galima parašyti tik tada,

kai kažkas diktuoja). Marčėną įsuka ir kelia lengvas kultūros vėjas. Ir taip – metaforiškai – galima pasakyti apie tradiciją. Bet Marčėnas eina ir priešpriešais: tradiciją atkurdamas (netgi iki Jurgio Baltrušaičio ar Rainerio Marijos Rilės (Rainerio Marios Rilke'ės), kai kalba apie Dievo ilgesį ar angelus) ir ją savaip ardydamas, provokuodamas atsiverti kitoms galimybėms. Kad poezija pasisakytų – ko ji dar nežino.

Manau, kad vertingiausia Marčėno poezijoje yra sonetai. Būtent sonetais poetas akivaizdžiausiai jungiasi į klasikinę tradiciją. Ir parodo, ką poezijoje daro kitaip, savaip, savitai.

KLASIKINIS SONETAS ŠIANDIEN

*tuščias narvas lakštingalai, kraičio skrynia,
kur stalo sidabras ir auksas piratų,
elektros šviesa – šešios dešimtys vatų,
nuvytusi rožė ir drumzlės vyne*

*dainuojantis vėjas Viduržemio jūrų,
Pertrarkos šešėlis ant kapo akmens
dvi svetimos datos, tik durys už durų
iš pasakos lašas gyvybės vandens*

*tiesiog tokia forma – sutramdanti pyktį,
toks menas gyventi, toks būdas išlikti,
kaip sėkloje lieka praamžės miškai*

*toks meilės likutis, toks ilgesio tūris,
kur dega vagių nudėvėtos kepurės,
spaliukų žvaigždutės ir tavo laiškai*

Vargšas Jorikas, 1998

Sonetu tarsi išbandomi galimi soneto apibrėžimai: *tuščias narvas lakštingalai, dainuojantis vėjas Viduržemio jūrų, tiesiog tokia forma – sutramdyti pyktį, toks menas gyventi, toks būdas išlikti, toks meilės likutis, toks ilgesio tūris*. Derinami, jungiami gana skirtingi dalykai: skrynia, piratai, Petrarkos (XIV a. italų poetas, humanistas, meilės lyrikos ir soneto formos kūrėjas) šešėlis ir vagių nudėvėtos kepurės, praamžės miškai ir sovietinių laikų realija – spaliukų (ideologizuota vaikų organizacija) žvaigždutės. Praeitis tarsi persmelkia dabartį, joje atskamba. Soneto pavadinimas susijęs su skambėjimu. 14 eilučių (du ketureiliai ir du trieiliai) turi tarp savęs sąskambėti ir įvaizdžiais, ir garsais. Klasikinę soneto formą Marčėnas savaip suaktualina: griežta forma sutramdo (pyktį, pasimetimą), nutiesia prasmės liniją: niekas neišnyksta (*kaip sėkloje lieka praamžės miškai*). Uždara klasikinio soneto forma tarsi atsiveria, įtraukdama į save neklasikinę, negryną šiandienos žmogaus patirtį – su vagių nudėvėtom kepurėm, atsimenamom spaliukų žvaigždutėm. Tačiau „tavo laiškai“ yra per amžius bendros, mažai tepasikeitusios dvasinės patirties žymuo. Sonetą daro galimą *toks meilės likutis, toks ilgesio tūris*. Suspausta jausmo formuluotė, sonetiška.

Viktorija Daujotytė-Pakerienė

Aidas Marčėnas, išleidęs jau net penkias* poezijos knygas, mūsų literatūriniame gyvenime yra viena ryškiausių asmenybių, tačiau jo kūrybai skirtų studijų beveik nėra. Poetas pristatomas 12 klasės vadovėlyje, šiek tiek apie jį parašyta Vytauto Kubiliaus lietuvių literatūros istorijoje (1995), ir tai beveik viskas. Visa kita – pabiros recenzijos trumpalaikės spaudos puslapiuose, kurias susirankioti nėra taip paprasta. Todėl tenka daryti tai, ką šiaip ir turėtų daryti literatūros tyrinėtojas – susiformuoti požiūrį apie kūrinį, remiantis pačiais kūriniais.

Marčėno poezija yra tarytum besimainantis vandenų paviršius, kuriame, regis, niekaip neapčiuopsi patikimo pagrindo, leidžiančio orientuotis jo meninės vaizduotės pasaulyje. Jo eilėraštis spinduliuoja tiek daug literatūrinių kontekstų, jog kartais atrodo, kad būtent ši estetinių atspindžių bei transformacijų įvairovė ir yra tikrasis poeto kūrybinės asmenybės paveikslas, besimainantis kaip Protėjas kultūros vandenyno pakrantėje. Marčėno eilėraštis ypač kontekstualus**, su kažkokiu lengvu žaismingumu aprėpiantis ir moderniosios poezijos būsenas, ir kur kas gilesnius Vakarų žmogaus dvasinio gyvenimo reiškinius. Jis kyla ne iš tradicinės lietuvių lyrikos, kurioje nesunkiai atpažįstame valstietišką vertybių sistemą, – kaip ir Radausko atveju, tai yra aukštosios Vakarų kultūros parafrazė***. Į suliteratūrintą kaimo pasaulį poetas žvelgia šiltai, bet su tam tikru atsainumu ir tarytum iš viršaus, jo temas kartais panaudodamas vieno kito eilėraščio neoromantinei vaizdo stilizacijai (*mėnulis vasaroj senoj*). Poeto lyrinis subjektas, kaip ir Juditos Vaičiūnaitės, – miesto kultūros suformuotas asmuo, įtvirtinantis savo egzistenciją ne gamtos reikšmių, bet žmogaus vertybių sistemoje.

Marčėno kūrybos visumą suvokiu pirmiausia siedamas ją su autoriaus kartos (brendusios maždaug aštuntajame dešimtmetyje) gyvenimo ypatybėmis, su „laiko dvasia“. Turiu omenyje ne visą kartą, bet maištingąją, kontrakultūrinę jos dalį, tam tikrą intelektualinį kūrybingą elitą, kuriam visuotinai diegiama komjaunuoliška savimonė buvo absoliučiai nepriimtina, neįmanoma, nesutaikoma su prigimtimi. Marčėno poezija susiformavo sovietinės ideologijos apsuptyje galbūt kaip spontaniškas kūrybingos asmenybės dvasinis pasipriešinimas, siekis apginti savo individualumą nuasmeninančioje sistemoje, apsaugoti minties laisvę. Apsaugoti, pasitraukiant nuo asmenybei priešiškos oficialiosios kultūros į gan hermetišką* poezijos ir meno pasaulį. Manau, teisingi ir tikslūs yra Vytauto Kubiliaus nubrėžti poeto portreto štrichai: „antikonformistinė laikysena, stūmusi aštuntojo dešimtmečio jaunuosius poetus į maištingą neviltį ir psichologinę destrukciją, išveda Marčėną į pozityvų veiksmą“¹.

Taigi kūrybos ištakos kaip pasipriešinimas, kaip paslėpta kultūrinė rezistencija. Bohemiškas, neįpareigojantis gyvenimo būdas ir ironiška esteto laikysena. Žaidybinis santykis su pasauliu ir ironija, kaip romantizmo epochoje, išlaisvina iš pragmatinio ir ideologinio pasaulio pinklių. Gal neatsitiktinis čia ir Marčėno sekimas laisvu išėivijos poetų žodžiu. Tokiai neprisitaikančiai sąmonei imponuoja visų pirma Henriko Radausko liūdnokas estetiškas žaidimas. Taip pat Algimanto Mackaus desperatiškoji patetika. Oskaro Milašiaus estetizuotos ezoterinės vizijos, atveriančios šio pasaulio ideologiniams veikėjams nepasiekiamas laisvės sritis. Dar kažkokie giminiški saitai sieja Marčėną su

* Straipsnis rašytas 2001 m. (Red.)

** Kontekstualus – apimantis, susijęs su daugeliu kontekstų. (Red.)

*** Parafrazė (gr. *paraphrasis* – atpasakojimas) – posakio arba didesnio teksto prasmės nusakymas kitais žodžiais. (Red.)

* Hermetiškas – uždaras, sandarus. (Red.)

¹ Vytautas Kubilius, *XX amžiaus literatūra*, Vilnius: Alma litera, 1995, p. 645.

Vytautu Mačerniu. Ne tiesioginė poetinė įtaka, bet dvasinis giminingumas, tam tikras abiejų eilėraščiuose ryškėjantis individualistinis idealizmas. Esu linkęs Marčėno kūrybą apibrėžti estetinio idealizmo sąvoka ir priskirti ją romantinės – simbolistinės literatūros tradicijai, jos vėlyvosioms modifikacijoms.

Poeto kūrybos ištakose galima įžvelgti net savotiškų dievoieškos ženklų. Dramatišką anų sovietinių dienų vertę išryškina poeto nostalgija ir sarkastiškas jo žvilgsnis, nukreiptas į naują žmogų, kuris nebeturi jokio prasmės ieškojimo poreikio, kuriam tarytum nieko nebereikia: *Ir reikš tyneidžeriams ateinančios kartos / tiktai degtinę žodis Absolutas* („Vidurnaktis“). Anais laikais bohemiškas gyvenimo būdas ženklino neprisitaikymą prie sistemos; net ir alkoholis sąmoningai ar nesąmoningai buvo suvokiamas romantiška Remarko kūrinų dvasia – kaip nežmonišką tvarką griaunantis ir žmogaus dvasią išlaisvinantis veiksnys. Kaip romantinėje ar mistinėje tradicijoje, šis veiksmas turi simbolinį dvasinio išsilaisvinimo elementą: *Bet netgi gerdami / ieškodavome Dievo karalystės* („Vidurnaktis“).

Pažvelkime šiuo idealizmo ir dvasingumo požiūriu į vieną poeto eilėrašį, kuris jau įtrauktas į mokyklos skaitinius, ir trumpai jį aptarkime.

DOVANA

*Štai jau trisdešimt metų manęs nesuranda mirtis
mano amžiaus debilė iškelus saldainio blizgutį
stovi veidu į saulę ir jos akyse paslaptis
man dar kartą įrodo prasmingą budėjimą būti*

*ačiū Dieve už ženklą už dovaną tavo tylos
už prinokusį vaisių – numirusių sielų vienybę
už nušvitusių paukštį virš jos deformuotos galvos
ir už mano akis kad pamatė tatai kaip vertybę*

Dulkės, 1993

Eilėraščio pirmoji eilutė, dvelkianti pesimizmu bei nuovargiu, paneigia gyvenimo vertę (pirmuoju asmeniu prabylantis „aš“ išreiškia nuostabą dėl savo pernelyg užsitęsusio, lyg beprasmiško buvimo ir lyg atsižada savęs), bet visas likęs eilėraštis tą vertę atkuria, gražina gyvenimui prasmę.

Prasmės atkūrimo prielaidos yra tam tikras simbolinis lyrinio subjekto *amžius* (artimas Kristaus amžiui ir ženklinantis išmintį), bet dar svarbiau – aukštesnių jėgų suteikta dvasinio *regėjimo*, esmių matymo galia (panašiai kaip Putino eilėraštyje „Tarp dviejų aušrų“, kur būties visumą aprėpia visa reginčios akys). Marčėno lyrinis subjektas dažnai yra *poetas-regėtojas*.

Gyvenimo prasmės pagrindas – žmones jungianti dvasinė būtis, gyvenimo gelmė – *numirusių sielų vienybė*. Šią tiesą lyriniam subjektui *atveria* (apreiškimo elementas) ypatingas veikėjas – amžiumi su lyriniu subjektu sutampanti debilė. Tai archetipinis personažas, pasakose bei religijose žinoma kvailio arba šventojo pamišėlio figūra. Kvailys neturi egoizmo, nesiekia naudos ir taip priartėja prie gėrio idėjos (plg. Radausko eilėraščio „Pasaka“ kvailį), gali reikšti Dievo valią. Protingųjų pasaulyje tas kvailys yra lyg moralinis priminimas; pasakose jis laimi, o religiniuose tekstuose pralaimi, tampa kankiniu (religija gėrio idėją iš šio sugedusio pasaulio perkelia į antgamtinę sferą). Būtent tokia *šventoji kankinė* yra eilėraščio debilė: virš jos skausmu paženklintos, suluošintos galvos pasirodo

paukštis – Šventosios Dvasios simbolis, ir ji atrodo lyg nužengusi iš religinių krikščionybės paveikslų. Gyvenimas kaip prasmingas *budėjimas* – taip pat krikščioniškas vaizdinys.

Eilėraščio „dovana“ – savotiškas dvasinis apreiškimas ir išganymas, tarytum malonė, išgelbstinti žmogaus gyvenimą nuo beprasmybės. Dovana yra ir gyvenimo prasmės kaip giliosios sielų vienovės atradimas, ir, žinoma, akys, sugėbančios regėti ne paviršiaus blizgučius, bet juos nušviečiančią saulę (būties šaltinį) ir tos saulės globiamą žmogų. Tokios paslėptas vertybes reginčios akys – menininko ir dvasios žmogaus privalumas.

Visa tai Marčėno eilėraštyje žaisminga, graakštu ir elegantiška, nušlifluota. Bet šis nugaludinimas nepaneigia, nesumenkina jo gilesnio, egzistencinio klodo. Poetinę formą Marčėnas prisodrina savo išgyvenimų įtampos, kitaip šitie žaidimai su literatūrinėmis konvencijomis bei kultūros simboliais nebūtų tokie įtaigūs ir tikri.

Marčėno – vienišo individualisto laikysena itin akivaizdi eilėraštyje „Aš esu“, kurį būtų galima laikyti programiniu.

AŠ ESU

*aš esu nenumaldomai vienas
pasiklydęs į savo namus
mane supa šios keturios sienos
tarp kurių gyvenu neramus*

*čia geriu savo aitrųjį vyną
ir regiu tik lubas virš galvos
o kažkur kažkas randa žodyną
nesuprantamos mano kalbos*

*ir tada pro lakštingalų krūmą
jam nušvinta žvaigždynas – gelmėj
tos sekundės išnyksta atstumai
ir laike ir beribėj erdvėj*

Angelas, 1991

Pavadinimas nuskamba kaip priminimas pasauliui apie save – *aš esu*. Kartu tai ir tarytum filosofinis akcentas – esu kaip tikrovė, kaip tikrovės centras, o pats eilėraštis atskleidžia to buvimo kokybę – egzistencijos dramatiškumą ir jo įveikimo idealistinę programą.

Lyrinio subjekto gyvenimo esminė kokybė – vienvė; ši vienvė nepakeičiama ir kelianti skausmą (asociatyvios epiteto *nenumaldomai* reikšmės). Žmogaus gyvenimas yra tarytum paklydimas, buvimas jam svetimame pasaulyje. Prielinksnis į sukuria krypties ir judėjimo įspūdį (kintanti situacija, nestabilumas, kartu lyg tikrųjų namų ieškojimo judesys, taigi čia nusidriekia kelionės izotopija*). Namai literatūroje paprastai yra pozityvios vertės simbolis, tai saugumo vieta, žmogiškųjų santykių centras, gyvenimo visavertiškumo prielaida. Eilėraščio erdvė pirmuosiuose dviejuose posmuose uždara, net suspausta, personifikuotos agresyvios, žmogų supančios *keturios sienos* yra materialiojo pasaulio metonimija (sakoma, idealistas materijoje jaučiasi nepatogiai). Visos šios gyvenimo

* Izotopija – variantų visuma. (Red.)

aplinkybės sukuria esminę egzistencinę kokybę – nerimą. Pažymėtina, kad egzistencializmo filosofijoje nerimas, arba baimė (Martino Heidegerio (Martino Heideggerio) *die Angst***), yra ne psichologinė, bet filosofinė kategorija, ženklinanti žmogaus būties konstantą, susijusią su jo mirtingumo faktu ir reiškianti gyvenimo tikrovę.

Tokioje situacijoje gimsta kūryba (ją simbolizuoja vynas), kuriai aitrumo suteikia gyvenimo kokybė – nerimas; kūryba suvokiama kaip transcendencijos poreikis uždaramame pasaulyje (žvilgsnis regi *tik lubas virš galvos*, dangaus perspektyva uždaryta). Nežinomame išorės pasaulyje nežinomas subjektas (kažkur, kažkas) tarytum pranešimą randa unikalų poeto žodyną, nepakartojamą jo dvasios išraišką; *radimas* turi atsitiktinumo požymių, todėl ryšys su Kitu yra atsitiktinis ir iš esmės fatališkas.

Žodyno arba poezijos knygos radimas – esminis eilėraščio įvykis: per poezijos kalbą (radauskiškas lakštingalų krūmas) kaip dviejų sielų kontakto pasekmė pagaliau nušvinta žvaigždynai, įveikiami žmones skiriantys materialiojo pasaulio erdvė ir laikas, transcendencija atsiveria sekundės gelmėj, t. y. nelaikiškume, kuris reiškia tam tikrą mistinį išgyvenimą, nušvitimą. Tai jau ne tik estetinis tikrovės pamatymas. Marčėno eilėraščiui apskritai būdingas žaibiškumo elementas, staigus praregėjimas.

Įdomu, kad poetinė kūryba šiame eilėraštyje nėra savitikslė, savaiminė vertybė (tai būdinga Radauskui; nors Marčėnas, kaip ir Radauskas, rimtai kalba tik apie literatūrą ir meną). Svarbiausia yra poetiniu žodynu sukuriamas dvasinis bendrumas, sielų santykis. Tai primena Putino eilėrašį „Rugpjūtis“ (tas pats staigus transcendencijos atsivėrimas), nors Putino kūrinyje dvasinis kontaktas užmezgamas ne su žmogumi, bet su žvaigždėmis, su beasmeniu dangaus pasauliu, kuris tarytum yra paties lyrinio subjekto subrandintas gyvenimo vaisius.

Taigi poezija čia atsiskleidžia kaip vienintelė dvasinio ryšio galimybė ir kartu vienintelė jėga, išlaisvinanti dvasią iš jos kūniškojo kalėjimo. Kūrybos, meno aukščiausia paskirtis – kreipimasis į kitą tokia kalba, kuri įveikia visas užtvaras ir kurios nesupranta žmogui svetimas pasaulis, jam priešiškos ideologijos, cenzūra.

Eilėraščio rašymas yra ir saviraiška, ir dvasinio bendravimo poreikis, ir santarvės su būtimi ilgesys. Sielas, be poetinio žodžio, dar gali sujungti – ir neišvengiamai sujungia – nebūtis (*mirtis taip liečia sielas surištas*, eil. „Gili bus mūsų santarvė“). Būtent ši tema ir ragina skubėti, įprasminti nykstantį buvimą žmogaus prisilietimu, kuris suteiktų stebinčiajam žvilgsniui bent atmintyje išliekančias atramas.

Gal taip ir atsiranda tokios keistos knygos: *penkiasdešimt ir penkiasdešimt eilėraščių*¹, kur tarp dviejų poetų – Aido Marčėno ir Sigitos Pamiškio – tekstų nusidriekia keisti, apversti santykiai. Lyg ir suaugę vienas su kitu, lyg ir visiškai saviti pasauliai.

Regimantas Tamošaitis

Audinga Peluritytė, Rita Tūtlytė, Viktorija Daujotytė-Pakerienė, Regimantas Tamošaitis, „Naujausios lietuvių poezijos skaitymai: Aidas Marčėnas“, *Literatūros klasikos interpretacijos*, 20 lietuvių rašytojų tekstų interpretacijos pavyzdžiai ir patarimai mokiniams ir jų mokytojams, sudarė Giedrius Viliūnas, Vilnius: Alma litera, 2001, p. 310–324.

** vok. baimė. (Red.)

¹ Aidas Marčėnas, *50 eilėraščių*, atrinko Sigitas Parulskis; Sigitas Parulskis, *50 eilėraščių*, atrinko Aidas Marčėnas, Vilnius: Baltos lankos, 1999.